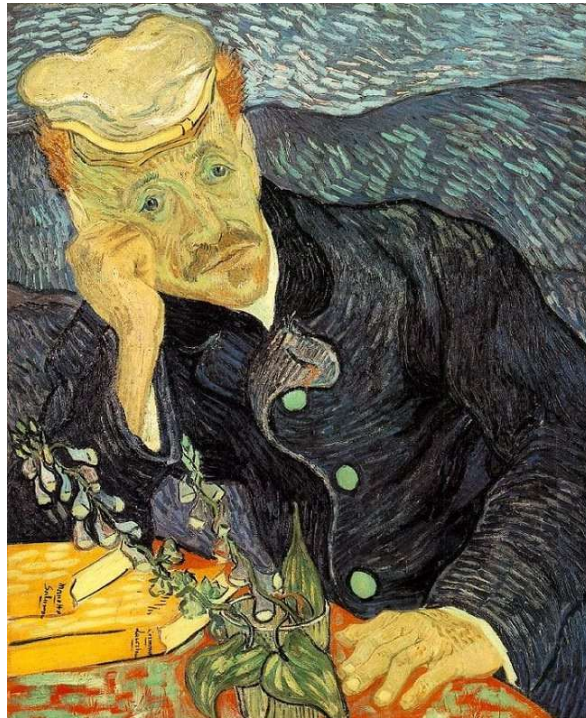

Sprog og afmagt i "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD"

"Portrait of Dr. Gachet" – Vincent Van Gogh, 1890.

Kilde: <http://www.vangogh.net/images/paintings/portrait-of-dr-gachet.jpg>

Mads Mark-Eriksen

Nordisk Sprog og Litteratur – Hold 61

Litteraturens Teori og Metode v. Rikke Andersen Kraglund

Eksamensopgave B

6/6/2017

Antal tegn: 19.190

Sprog og afmagt i "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD"

Menneskets komplekse følelsesliv har altid været en gennemgående interesse for skønlitteraturen, hvor sproget bruges til at udtrykke universelle grundvilkår. Særligt lyrikken kan med dens høje intensitet og akustiske egenskaber ses som et fortættet og rytmisk følelsesudtryk, der ofte indebærer et jeks konfrontation med sig selv og omverdenen. Her bliver det figurative sprog ofte den bærende udtryksform, hvor troper og stilfigurer medfører et poetisk og konnotativt sprog, der kan udtrykke følelser og stemninger. Mest eksplicit følelsesladet er sproget i ekspressionistisk poesi, der i høj grad lader sig karakterisere ved et blomstrende figurativt sprog og et væld af metaforer, similer og synæstetiske virkninger, hvor realplanet får en sekundær rolle i forhold til billedplanet. Et eksempel på lyrik, der i høj grad repræsenterer en ekspressiv skildring af et jeks konfrontation med sig selv og omverdenen, er Tom Kristensens digt "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD" fra digtsamlingen *Den sidste lygte* (1954), hvor et fordrukkent digterjæg i en mørk café besynger sine følelser af meningstab og afmagt i forhold til en krigsplaget social virkelighed. Netop dette digt vil i det følgende være genstand for en analyse med fokus på digtets skildring af jegets følelser og omgivelserne, samt på hvordan det figurative sprog og rytmeskabende stilfigurer bruges til at skildre jegets afmagtsfølelse og eskatologiske forventninger.

Eftersom denne opgave har til formål at undersøge såvel kompositoriske som billedsproglige aspekter, vil jeg benytte mig af en nykritisk tilgang til værket, da et værkinternt fokus er mere frugtbart i en sådan undersøgelse af sprogets æstetiske kvaliteter. Jeg vil i den forbindelse inddrage Wellek og Warrens teori om det litterære værk som et system af lag (Brandt-Pedersen 1967, 17) med henblik på at kortlægge laganatomien i "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD" og derved identificere digtets billedsproglige og lydlig kvaliteter. Afslutningsvis vil jeg vurdere den nykritiske tilgang og diskutere dens styrker og svagheder i læsningen af Tom Kristensens digt.

Digtet er et strofisk digt komponeret i 6 strofer med 8 verselinjer i hver, hvilket giver digtets grafiske lag en visuelt konsekvent udformning. Netop denne konsekvens i kompositionen er også at finde i digtets lydlige lag, idet hver strofe er karakteriseret ved rimskemaet abcbdefe, hvor verselinje 2/4 og 6/8 udgør ubetonede fletrimspar, mens de ulige verselinjer forbliver urimede. Der er enjambement mellem mange af verselinjerne, hvilket skaber spænding og syntaktisk binder verselinjerne sammen, og dermed lægger versstrukturen ikke op til cæsur og kataleks i og mellem verselinjerne. Disse rytmiske virkemidler suppleres af digtets metrik, idet alle verselinjerne på nær den syvende er daktyliske 3-slagsvers: "Forstår I da ikke, man gribes/ fortvivlet af impotent stumhed" (Kristensen 2002, strofe 6, verselinje 3-4). På den måde opstår der en rytmisk sammenhæng mellem verselinjerne, idet den daktyliske rytme ligesom syntaksen fortsætter i den efterfølgende verselinje. Netop denne konsekvente metrik og rimstruktur tilfører digtet musikalitet og rytme og skaber en akustisk sammenhæng mellem verselinjerne. Tilhørende digtets lydlige lag er også klanglige stilfigurer som assonans og allitteration, der ligeledes tilfører rytme: "snapse-sirene og ølbås" (Kristensen 2002, s2 v4). Den påviste rytme i digtet relaterer sig til ordenes udtryk (Ringgaard 2013, 83), men som denne opgave også vil påvise, er det også nærliggende at undersøge rytmen i tekstens forløb. Digtets rytmeskabende stilfigurer bidrager ikke udelukkende til musikaliteten, men kan også bruges til at fremhæve de rimede ord og deres semantik, hvilket eksempelvis er tydeligt i ovenstående eksempel, der indeholder både musikalsk semantik og ordlyd.

Netop semantik og billedsprog tilhører det lag som Wellek og Warren betegner som "meningsenhedernes lag" (Brandt-Pedersen 1967, 17), der altså vedrører enkelte ords betydningsindhold, billedsprog og dertilhørende sproglige detaljer. Og netop dette lag er i høj grad iøjefaldende i digtets første to strofer. Digtet åbner med to verselinjer, der etablerer realplanet; rummet hvori digterjeget befinder sig: "Caféen er mørk af mahogni,/ og mørket fortønes i syner:" (Kristensen 2002, s1, v1-2). Mens digtets dystre stemning anslås i kraft af mørkesemantikken, kan de første linjer også siges at være en præambel til den egentlige digteriske udfoldelse, hvilket kommer til udtryk i det afsluttende kolon, hvor 'syner' bliver en definition på det fortløbende ekspressive billedsprog. I de efterfølgende verselinjer opløses realplanet i et stærkt figurativt sprog, der i høj

grad hviler på en naturmetaforik: "et uvejrs urolige himle/ og zigzag, hvor messinget lyner./ Og ensom ved bordet, hvor dugen/ er lys som en indsø ved skumring,/ forkommer jeg langsomt/ i samtidens tankeforplumring" (Kristensen 2002, s1 v3-8). Den første strofe kan altså siges at indeholde en deiktisk etablering af såvel stedet som af digterjeget, og eftersom realplanet derved er dannet, kan uvejret altså siges at være en metafor for de kaotiske omgivelser. Ligeledes tillægges messinget egenskaber, der typisk hører naturen til, og i dette tilfælde bruges lynmetaforen som en stærk visuel sanseappel, hvilket yderligere forstærker rummets disharmoniske og dynamiske beskaffenhed. Ved at overføre voldsomme egenskaber fra naturen til caféens interiør gør Kristensen brug af et figurativt sprog til at animere omgivelserne og derigennem udtrykke jegets følelser. Mens ord som 'zigzag' og 'lyner' besidder kraftige bevægelseskonnotationer, er jeget placeret statisk ved et bord, hvis naturmetaforik i højere grad er præget af harmoni og stilstand. Jegets afsondring fra omgivelserne understreges yderligere af lys/mørke-kontrasten mellem caféens mørke og den lyse dug. Denne dualistiske semantik skaber en stærk kontrast mellem de skingre omgivelser og jeget, der hensynker i sin egen tankevirksomhed, og på den måde etablerer første strofe et antitetisk forhold mellem de dynamiske omgivelser og det ensomme, vemodige digterjeg. Jegets kvaler bliver i syvende verselinje understreget i kraft af et brud på metrikken, idet rytmen brydes, og 2-slagsverset rent lydligt isoleres. De troperige udtryk videreføres i digtets anden strofe, der indledes med en epizeuxisk gentagelse og en tilhørende simile: "Aviser, aviser, aviser/ som rakte man efter sit ølglas" (Kristensen 2002, s2 v1-2). Her sættes jegets avislæsning i kraft af en sammenligning med alkoholindtagelse, hvilket er endnu et eksempel på det associativt onsskabende og ekspressive billedsprog, der karakteriserer store del af digtet. Alkoholsemantikken når sit figurative klimaks i de to efterfølgende verselinjer, hvor Kristensen maler et sanseligt billede af de urolige omgivelser: "I baggrunden tordner det heftigt/ med snapse-sirene og ølbas:" (Kristensen 2002, s2 v3-4). Her genbruges lynmetaforikken, dog her som en auditiv sanseappel, til at skildre larmen, mens de to neologismer integrerer alkohol- og musiksemantikken. Netop denne passage vidner om en stærk sanseappel, eftersom de to substantivmetaforer udgør en synæstetisk sammenblanding af de auditive forstyrrelser i rummet og indtagelsen af alkohol. Mens et ord som 'bas' udelukkende besidder en musikalsk og lydlig semantik, kan sirenen siges også at bære konnotationer til ulykke og dødsfald, og netop denne metafor kan derfor siges at indvarsle

det efterfølgende krigspolitiske islæt i digtet: "hvad man ville tilråde Stalin/ og tilhviske Hitler i øret;/ at Polen blev mægtigt,/ når først det fik støtte af pløret" (Kristensen 2002, s2 v5-8). Her bevæger digtet sig fra det stærkt figurative og lydligt klingende sprog og fra det intime rum i caféen til en eksplicit reference til den politiske samtid, som digtets titel ligeledes peger mod. En undersøgelse af samtidens krigspolitik, samt hvordan denne skildres i digtet, ligger uden for den nykritiske tilgangs område, idet denne metode ikke søger forklaring på forståelsesspørgsmål "ved hjælp af supplerende oplysninger, hentet uden for teksten" (Brandt-Pedersen 1967, 7), hvilket i dette tilfælde kunne være historiske tekster, der tydeliggør de politiske forhold under Tyskland og Sovjetunionens militære invasion af Polen. Det betyder imidlertid ikke, at denne passage ikke kan underkastes en nykritisk undersøgelse, eftersom verselinjerne stadigvæk udtrykker jegets syn på sine omgivelser. Neologismen 'ølbass' betegner i kraft af kolonet de efterfølgende verselinjer, der kan ses som en citation af de andre bodegæsters politiske diskussion. Modalverbet 'ville' i datid sammen med infinitiverne 'tilråde' og 'tilhviske' udgør en ønskemåde, der udtrykker en bedrevidenhed, hvad angår politisk og militær stillingtagen. Denne kritiske skildring af den politiske bragesnak bliver i digtets første strofe sammenfattet i ordene "samtidens tankeforplumring" (Kristensen 2002, s1 v8), der i lige så høj grad bærer præg af en ironisering og et negativt syn herpå. De politiske referencer forstyrres imidlertid brat af næste strofe, hvis første verselinje er identisk med foregående strofeindledning, hvilket skaber en anaforisk reference tilbage til jegets avislæsning i det ekspressivt skildrede rum: "Så sidder man stille og ånder/ med munden som mule fortrukken/ Der kravler kun halvvågne tanker/ neddyppet i frasen og ordet/ med ølvåde vinger/ som fluerne hen over bordet" (Kristensen 2002, s3 v4-8). Her distancerer jeget sig yderligere fra caféens larmende persongalleri, idet ordet 'stille' kontrasterer 'snapse-sirenen' og 'ølbassen'.

Det kritiske syn på de andre personers indbyrdes diskussion bliver yderligere forstærket i den ironiske figurative skildring af deres tanker. Her bliver tankerne i kraft af en besjæling, verbalmetafor og en simile udtrykt som fluer med våde ølvåde vinger, hvilket bliver et stærkt ekspressivt billede på menneskenes umiddelbare postulater, der i kraft af det semantisk negative adjektiv 'halvvågne' fremstår som ureflekterede. Strofe 1-3 bli-

ver dermed en ekspressiv skildring af digterjegets kritiske blik på omgivelserne og menneskenes fordrukne politiske passiar, hvor en stærk følelse af magt synes at karakterisere det isolerede jeg.

Det ekspressive sprog og ironiserende skildringer ophører imidlertid i fjerde strofe, hvilket er tydeligt markeret ved første verselinjes "og dog", der kan siges at udtrykke håb midt i al irritationen og afmagten. Her opstår der et klart brud på rytmen i tekstens forløb (Ringgaard 2013, 84), idet 'dog' markerer en distance til jegets negative blik på omgivelserne. I den forbindelse udtrykker digterjeget nødvendigheden af at kunne udtrykke sig frit: "Og dog skal der tænkes en tanke,/ en tanke, hvori vi kan bunde,/ en eneste tanke, der støtter/ den verden, der nu går til grunde" (Kristensen 2002, s4 v1-4). Her opløser det personlige pronomen 'vi' det tydelige skel mellem jeget og 'de andre', som synes at karakterisere digtets første halvdel. Ligeledes introduceres 'tanken', der altså bliver et middel til at undslippe tilværelsens fuldkomne meningsløshed. Mest eksplicit er håbet i følgende passage: "Man håber, at ord føder tanker/ og tankerne handling, - - / og tankeløst letter man anker" (Kristensen 2002, s4 v5-8). Tanken optræder her som første led i en ligefrem kausalitet, hvor tanken via ordet ultimativt munder ud i handling, hvilket kan ses som slags idealistisk humanisme, hvor ord og idéer direkte kan forme virkeligheden. På den måde får fjerde strofe karakter af en momentan epifani, idet jeget aner vigtigheden af at udtrykke sig og undslippe meningsløsheden gennem ordet. Dermed kan digtets fjerde strofe ses som en form for meta-strofe, idet litteraturens rolle tematiseres i kraft af 'ordet' som metonymi for poesien og kunsten. Men netop denne optimisme kuldkastes i kraft af næste strofes alarmerende intro, hvor jegets skepsis atter kommer til udtryk: "Men der er en fare ved tanken,/ at ordet, dens troløse mage, tit sendte den vild ud i verden,/ så den kom forvirret tilbage" (Kristensen 2002, s5 v1-4). Her personificeres tanken og ordet, hvor jeget stiller spørgsmålstejn ved det kausale forhold mellem disse størrelser, idet ordet ikke altid viderefører den oprindelige tanke. Ligeledes påpeger digterjeget faren ved ordet, idet dette nemt kan korrumpes af en handling, der ikke stemmer overens med den oprindelige tanke bag, hvilket ultimativt resulterer i "blodige, mørke doktriner" (Kristensen 2002, s5 v8). Jegets overvejelser relaterer sig i høj grad til digtets politiske lag og klare referencer til nazismen, idet jeget erkender, at der bagved enhver totalitær ideologi foreligger legitime tanker.

Afmagtsfølelsen når sit emotionelle klimaks i digtets sidste strofe i kraft af en apostrofisk henvendelse til et 'I': "Forstår I da ikke, man gribes/ fortvivlet af impotent stumhed?" (Kristensen 2002, s6 v4), som er fremprovokeret af jegets erkendelse af, at der ikke altid er ligefrem kausalitet mellem tanke, ord og handling. Jegets stumhed kan altså ses som en konsekvens af, at ordet er blevet misbrugt og derved har mistet sin mening. I den forbindelse kan stumheden ses som udtryk for, at jeget føler sig impotent som digter, idet den af ordet affødte handling i et totalitært regi ikke altid stemmer overens med den bagvedliggende tanke, hvilket er endnu et eksempel på digtets tematisering af kunsten og skildring af jegets afmagtsfølelse. Bruddet på kausaliteten mellem ord, tanke og handling understreges i øvrigt grafisk i de første linjer af sidste strofe: "Fra tanke – til ord – og til handling:/ to mellemrum fyldte med grumhed" (Kristensen 2002, s6 v1-2), hvor tankestregerne skaber plads mellem ordene og dermed giver plads til det irrationelle indslag af grumhed. Ud fra en sådan tolkning bliver "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD" en stærkt ekspressiv skildring af et jeks erkendelse af afmagt og meningstab i en tid, hvor ord, tanker og forestillinger ikke længere kongruerer med handlingerne. Dette resulterer endegyldigt i en splittet og meningsløs virkelighed, hvor en traditionel humanisme synes tom og ligegyldig.

Som jeg indikerede indledningsvist er en nykritisk tilgang yderst frugtbar, når analysen søger at klarlægge digtets sprogbrug, struktur og lydlige kvaliteter, idet det værkinterne fokus giver et grundigt indblik i digtets laganatomi. Eftersom "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD" i høj grad benytter sig af et figurativt sprog som bærende udtryksform, er en undersøgelse af de billedsproglige og strukturelle virkemidler central i forhold til tolkningen af jegets følelser og tanker. Det sproglige fokus, som karakteriserer nykritikken, har altså påvist, hvordan troper og stilfigurer bruges til at udtrykke jegets følelser, og kan også identificere centrale ord som "dog" og "men", der bruges til at indikere radikale omslag i stemninger og følelser, hvilket i sidste ende er væsentlige forudsætninger for den tolkning, som min analyse har tilvejebragt. Den nykritiske tilgangs hovedbetingelse er, at værket er autonomt og eksisterer uafhængigt af både forfatteren og samtiden (Brandt-Pedersen 1967, 7), hvilket udelukker ideologikritiske, socialhistoriske og biografiske læsninger af værket. Netop et socialhistorisk perspektiv og særligt en ideologikritisk tilgang ville imidlertid være et aldeles frugtbart supplement til den nykritiske

læsning af Kristensens digt, idet digtet med dets mange referencer til den historiske og politiske samtid i høj grad lægger op til en undersøgelse af samtidens tilværelsesholdninger (Schou 2008, 127). Selvom den nykritiske tilgang gennem en nærlæsning af digtets verselinjer på fin vis kortlægger jegets følelser og holdninger, ville en ideologikritisk metode kunne tydeliggøre, hvilke samfundsaspekter værket udtrykker et opgør med. Den nykritiske nærlæsning kan i dette tilfælde ses som en forudsætning for eksempelvis ideologikritikken, idet den grundigt undersøger teksten på tekstens egne præmisser, hvilket er en central betingelse for en undersøgelse, der vurderer teksten som repræsentant for værdier eller holdninger. Mens nykritikken i høj grad identificerer værkinterne strukturer og værdier, ville en ideologikritisk tilgang til "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD" altså kunne ræsonnere jegets følelser af afmagt og meningsstab ved at sætte disse holdninger i relation til den mentalitetshistoriske samtid. En sådan tilgang ville til lige tydeliggøre, hvorledes digtet lægger sig i forlængelse af modernismens dyrkelse af det splittede jeg og en opfattelse af virkeligheden som værende tom og meningsløs. Et sådant ideologikritisk perspektiv gør, at værket sættes i relation til den kunstneriske og historiske samtid, hvilket indebærer en opfattelse af værket som et udsagn, der bidrager til en politisk eller en anden værdibaseret diskurs. I nogle tilfælde kan ideologikritikkens vægtning af værkets tematik og holdninger dog siges at være på bekostning af værkets æstetiske egenart (Schou 2008, 138), hvilket ikke er hensigtsmæssigt i en undersøgelse som denne, der altså søger at gå i dybden med værkets æstetiske og sproglige kvaliteter.

Som jeg indikerede indledningsvist og har påvist i opgavens analysedel, maler Tom Kristensen i digtet "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD" et ekspressivt billede af et afsondret jeg, der elegisk besynger sine følelser af afmagt og meningsløshed i en støjende café. Ved hjælp af en rytmisk metrik og et stærkt billedrigt sprog tegnes et fyndigt billede af jegets syn på omgivelserne og sig selv. Gennem en undersøgelse af tropernes ironiserende karakter bliver det tydeligt, at jeget forholder sig kritisk til de andre cafégæsters støjende politiske postulater, hvilket bliver inspiration til en mere filosofisk meditation over tankens, ordets og handlingens beskaffenhed. Selvom jeget momentant lovpriser ordet og tankens meningsfuldhed og nødvendighed, er digtets sidste to strofer kendetegnet ved en dyster erkendelse af meningsstab og afmagt i forhold til handlingen, der ikke altid kongruerer med den bagvedliggende tanke. Med de eksplicitte referencer

til Anden Verdenskrig og nazismen bliver det tydeligt, at jegets følelser af afmagt, impotens og meningsløshed opstår som konsekvens af totalitarismens brutale handlinger. På den måde kan digtet siges at tematisere litteraturens og ordets rolle og begrænsninger i mødet med en totalitaristisk funderet politisk praksis. Eftersom digtet i høj grad er udgjort af et figurativt og digterisk sprog, er den nykritiske tilgang yderst frugtbar, eftersom det jo netop var disse æstetiske faktorer, som denne opgave havde til formål at undersøge. Da digtet bærer mange referencer til samtidens politiske virkelighed ville en ideologikritisk tilgang til værket i højere grad kunne tydeliggøre, hvilke værdier og politiske holdninger værket udtrykker. Selvom en sådan tilgang ville kunne supplere den nykritiske læsning med et mentalitetshistorisk indblik i tiden omkring digtets tilblivelse, ville det til en vis grad være på bekostning værkets autonomi og æstetiske egenart, hvilket altså ikke harmonerer med denne opgaves værkinterne undersøgelse af digtets æstetiske og sproglige kvaliteter.

Litteraturliste:

- Brandt-Pedersen, Finn. "Værket som system af lag" i *Tekstlæsning*. 1967. Gyldendal, København.
- Kristensen, Tom. "VED ANDEN VERDENSKRIGS UDBRUD" fra 1954. Fra *Samlede digte* (1997). 2002. Gyldendal.
- Ringgaard, Dan. "Rytme" i *Litteratur. Introduktion til teori og analyse*, redigeret af Lasse H. Kjældgaard, Lis Møller et al. 83-95. 2013. Aarhus Universitetsforlag.
- Schou, Søren. "Ideologikritik" i *Litteraturens tilgange*, redigeret af Johannes Fibiger, Gerd von Buchwald Lütken og Niels Mølgaard. 2. udgave. 2008. Academica.